

Krúdy és a halált hozó olvasás

Onder Csaba

(*A tuzséri tragikus hipnózis*)*

Halált hozó hipnózis

1894. szeptember 14-én az esti órákban Tuzséron, a Lónyay grófok Szabolcs vármegyei kastélyában olyan tragikus esemény történt, amely utólag két szempontból is kuriózumnak tekinthető. Az egyik orvosi, és már az akkori világban szenzáció számba ment. A másik irodalmi, és leginkább a magyar irodalomra volt hatással. Az orvostudomány történetében itt esett meg ugyanis az első regisztrált „haláleset, amely hipnózis közben történt.”¹ Itt készített riportjai alapján pedig ekkor fedeznek fel „a magyar irodalomnak egy kiváló novellistát”, vagyis Krúdy Gyulát.²

De lássuk az első egykorú híradást az esetről:

„Salamon Ella úrhölgy, alapi Salamon Tódor huszonkét éves leánya f[olyó]. hó 14-én este a tuzséri kastélyban Vragassy, a bécsi mentőegyesület volt igazgató-főorvosa jelenlétében hypnotizálva lett. A hypnotikus álomból való fölébredése után Neukomm suggestiója alatt, Neukomm távollévő tüdőbeteg testvérenek kórisméjét írta le Vragassynak, amikor egyszerre csak nagyot sikoltott, s élettelenül rogyott össze. Az élesztési kísérletek sikertelennek bizonyultak, maga Vragassy, amit csak egy orvos megtehetett, mindent megtett, de haszontalanul, a leány halott volt. Vragassy a halál okául szívszélhűdést konstatált.” (*Megrendítő haláleset*. Kisvárdai Lapok, 1894. szeptember 16. 2. = KGyÖM Publicisztikai 501.)³

A nagyobb magyarországi és budapesti lapok ezt követően naponta közölnek tudósításokat és riportokat az esetről, sorra küldve újságíróikat a helyszínre. Neves külföldi lapok adnak hírt az esetről, külföldi és magyarországi szakértők sorát szólaltatva meg. Igen rövid idő alatt szinte minden szereplő és érintett megszólal, minden részlet napvilágra kerül.

Az egykorú média felfokozott érdeklődését nyilván több, egymással összefüggő ok inspirálta. Mint például az eset *körülményei* (gazdag grófi család az érintett); *drámaisága és tragikum*a (gyógyíthatatlan hajadon, annak életéért küzdő apa, aki végül halálának okozójává válik); *kriminalitása* (ölhet-e a hipnózis és/vagy a hipnotizőr?); *megmagyarázhatatlan* volta (Salamon Ella csodás látomásai, azaz test és lélek elválasztásának bizonyíthatósága); *atipikus* volta (a hipnotizált halála, rendkívüli körülmények egybeesése). Mind közül a legfontosabb talán mégis az ártalmasság le-

* A tanulmány rövidített formában először az Irodalmi Magazin 2014/3. számában jelent meg.

1 Richard von Krafft-Ebing báró, német pszichiáter nyilatkozatát lásd: Pesti Napló, 1894. szeptember 23. 6-7. = *Krúdy Gyula Összegyűjtött Művei. Publicisztikai írások 1.* Gyűjtötte, a jegyzeteket írta BEZECZKY Gábor, közreműködött HORVÁTH Anna, s. a. r. HRADECZKY Móni, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2007. [A továbbiakban: KGyÖM Publicisztikai] 530–532.

2 A „felfedezés” érdeme Gáspár Imréé, aki a Debreceni Ellenőr című lap szerkesztője volt ebben az időben. „...ő közölte először a Neukom által holtra hipnotizált Salamon Ella, a dúsgazdag úrleány szomorú tragédiáját. Egy akkor még hetedik gimnáziumot járó tizennyolc éves ifjú küldte lapjának az első cikket. [...] De nem csak az esemény szenzáció [mondta Gáspár a szerkesztőségben], hanem a feldolgozása is. Gyerekek, azt hiszem, felfedeztem a magyar irodalomnak egy kiváló novellistát. A harmadik Nyíregyházáról küldött cikk után Debrecenbe táviratozta a cikk íróját, s [...] szép fizetéssel alkalmazta lapjánál Krúdy Gyulát, a most már ismert író.” = KGyÖM Publicisztikai 496. Meg kell jegyeznünk, hogy Szathmáry Zoltán imént idézett 1910-es nekrológia több tévesztést is tartalmaz, mely talán hozzájárultak a Krúdy-legendához. 1. Nem Gáspár Imre közölte először a hírt, hanem a Kisvárdai Lapok. 2. Krúdy ekkor, 1894 kora őszén még nem töltötte be a 16. életévét (Krúdy talán idősebbnek mondotta magát). 3. Krúdy riportjai Mándokon és Tuzséron íródhattak – szövegük szerint onnét táviratozta azokat, eszerint kéretlenül.

3 A szemtanúk elbeszélése közül kiemelkedik Vragassy doktor elbeszélése, lásd: KGyÖM Publicisztikai 513–514.

hetett, hiszen ekkoriban a hipnózis *divatos* társadalmi gyakorlatként egyszerre volt laikus rutin⁴, és ragályos betegség (szenvédély)⁵ – mindenféle korlátozás nélkül bárki gyakorolhatta, klinikai hathatósága pedig még korántsem volt kidolgozott.⁶

A hipnózis divatosságának és „cirkuszi produkciós” jellegének illusztrálására elég csak a Kisvárdai Lapok egy korábbi számából idézni:

„Neukomm kútfúró nyomában az iható vizek módjára fakad fel a nem éppen új keletű hypnotizálással való foglalkozásnak divatja is. Így Mándokon, a »hívők« nagyobb számát nem említve, dr. Sziklássy Lajos úr tett érdekes kísérleteket e tárgyban [...] egy több tagból álló társaság előtt egy tizenhat éves leányt merített magnetikus álomba, s azzal a jelen volt szolgabíróné elveszett melltűjét igyekezett megkerestetni [...]. Tagadhatatlan, hogy egyes produkciókat, mint például bálba készülés örömei, a fogfájás gyötrelmeit meglepő következetességgel mediáltatta, nem csekély meglepetésére a nagyobb számú »nem hívők« jelen voltak». (*Hypnotizmus Mándokon*. Kisvárdai Lapok, 1894. május 6. 3. = KGyÖM Publicisztikai, 500–501.)

A „nem éppen új keletű hypnotizálással való foglalkozásnak divatja” az újság szerint a vármegye területén kutakat fúró Neukomm Ferenc, verseci vállalkozóhoz kötődik, akiről két évvel korábban már a Nyíregyházi Hírlap is mint sikeres műkedvelő hipnotizőről tudósított. Neukomm Nyírbátorban egy Borsod megyei földbirtokoson végzett sikeres mutatványokat, melyek után a nézők egyike (nyilván a „nem hívők közül”), összejátszást vélelmezve, párbajra hívta a vállalkozót. (*Hypnotizálás Nyírbátorban*. Nyíregyházi Hírlap, 1892. július 21. 5.) Hogy a becsületsértési ügy szerencsés véget érhetett, azt a lap egy hónapokkal későbbi tudósítása igazolja, amelyből már arról értesülhettek az olvasók, hogy Neukomm a városi főorvos jelenlétében a nyíregyházi huszárok között végzett sikeres bemutatót:

„Igen érdekes kísérletek történtek a hypnotizmussal kedden este a helybeli nagy kaszárnyában. Az itt időző Neukomm Ferenc a tisztikar felkérésére dr. Trajtlér városi főorvos kíséretében ment ki a laktanyába, hol a tisztikar tagjai közül többen váltak be mint alkalmas médiumok [...], sőt ami annál is érdekesebb, maga a városi főorvos úr is hypnotizált, mégpedig sikeresen. Ugyanazokat a mutatványokat csinálta meg az általa elaltatott egyéneken, mint maga Neukomm. Mint halljuk, a főorvos úr gyógyítási kísérleteket szándékozik tenni a hypnozissal. Tudvalevő dolog, hogy Krafft-Ebing és sok más kiváló gyógyász sikeres gyógyításokat eszközöl hypnozissal.”⁷ (*Hypnoticus estély a kaszárnyában*. Nyíregyházi Hírlap, 1892. október 20. 3. = KGyÖM Publicisztikai, 499–500.)

Az eset jól illusztrálja a hipnózis egykorú orvostudományi státuszának rögzítetlenségét és társadalmi gyakorlatát. Hipnotizálni látszólag könnyű⁸; vele a laikus értelem számára nehezen magyarázható dolgok művelhetők, melyek egyben szórakoztató produkciók is. Trajtlér doktor, a városi főorvos tudós ember, aki maga is megismétli az amatőr Neukomm mutatványait, tétova védekezésésképpen a gyógyításban való hasznosítást említi lehetséges folytatásként. Nagyjából ilyen előzmények és társadalmi megítélés között érkezik Neukomm Ferenc Tuzsérára, ahol hipnotizóri ténykedése „magasabb” értelmet nyer: a krónikusan beteg Salamon Ella jobban lesz, mi több, kivételes médiumnak mutatkozik, aki által test és lélek elválasztása nyerhet empirikus igazolást, majd az utolsó szeánszon holtan esik össze. Többféle iránya is lehetne eme ügy bemutató feldolgozásának. A magunk részéről egy karrier „csodálatos” indulá-

4 Richard von Krafft-Ebing: „[...] minden országban naponta ezer és ezer laikus kísérletezik a hipnotizálással” KGyÖM Publicisztikai, 530.

5 Neukomm felesége szerint férje egy bizonyos dr. Krause nevű hipnotizőr produkciója után ’fertőződött’ meg. A „rejtelmes mesterség föltétlen hívévé tette. Férjem Krause második előadására is elment, és azóta folyton csak a hipnózison törte a fejét” = KGyÖM Publicisztikai 524. Neukommról a legidősebb lánya pedig ezt nyilatkozta: „...a tántinak a hipnózis a vesszőpáripája, éppúgy, mint Károly nagybátyám mindig a lelki üdvösségével bíbelődik, Gyula bácsinak meg az amerikai szőlővessző az egyetlen gyönyörűsége.” KGyÖM Publicisztikai, 524.

6 Vö. LAFFERTON Emese: *Halált hozó hipnózis. Egy 1894-es eset és a tudomány mentális földrajza*. Korall, 2005, 21–22. szám, 46–67.

7 A hipnózis orvosi lehetőségeiről egybehangzóak a vélemények: a kórismeret feltárásában lehet haszna, gyógyításra nem alkalmas, bárki lehet hipnotizőr, a szuggesztió nem vezet halálhoz – ez utóbbival vitatkozik Krafft-Ebing, vö. KGyÖM Publicisztikai 352.

8 Dr. Oláh Gusztáv az Angyalföldi országos tébolyda igazgatója megbotoztatná az ún. hipnotizőröket, a közönséget pedig felvilágosítaná: „Hipnotizőrök egyáltalán nincsenek, csak hipnotizálható lények vannak, szerencsétlen, idegbeteg teremtetések, akik a legkisebb behatásra egy kóros öntudati állapotba jutnak...” „Hipnotizőr azonban a kocsisom is lehetne, mert egy ilyen idegbeteg teremtetés a legkisebb okra kóros álomba mérül, s vakon engedelmeskedik akárkinek.” KGyÖM Publicisztikai 515.

sára vagyunk kíváncsiak, melynek során egy ismeretlen 16 éves nyíregyházi fiatalember vidékre utazik, hogy onnan íróként és fizetett újságíróként térjen vissza.

A Nyíregyházi Sajtóiroda

Előbb röviden szólnunk kell az előzményekről, amelyek szintén nem mindennapiak. A gimnázium utolsó éveit ekkor szülővárosában, Nyíregyházán töltö ifjú Krúdy (néhány diáktársával) saját újság létrehozásába fog. Az iskolai fogadtatás felbuzdítja, a szűk lokalitás pedig további motivációt szolgáltat, ezért Krúdy saját sajtóirodát alapít, az 1892–1893 között működő *Nyíregyházi Sajtóirodát*. Központi távirati iroda hiányában ekkoriban a lapokat beszervezett állandó levelezők tudósították a fontosabb eseményekről. Krúdyék is elsősorban híreket küldtek a fővárosi lapoknak (Pesti Hírlap, Pesti Napló, Egyetértés stb.) Nyíregyházáról és Szabolcsból. A lapok 5-10 krajcárt fizettek a beküldött hírekért. Ha nem volt hír, akkor a sajtóiroda maga állította elő a szenzációkat. A Pesti Napló 1894. július 3-i számában például a következő hír látott napvilágot a *Nyíregyházi Sajtóiroda* tudósítása nyomán:

„Veszedelem a Tiszán. Nyíregyházáról írja levelezőnk, hogy tegnap reggel Miden borzasztó szerencsétlenség történt. A Tiszán kompon akartak átkelni a vásáros emberek, s mikor már vagy nyolcvan ember szekerekkel, lovakkal a kompon volt, a dühöngő szél elszakította a kötelet és irtózatos zuhanással csapta be a nehéz kompot a megáradt Tiszába. Az emberek sorsáról eddig még nem tudnak Nyíregyházán, de azt hiszik, hogy senki sem menekült meg.”

A következő számban az iroda újabb részletekkel szolgált a katasztrófáról:

„Hivatalosan még nem tudják, hogy hány ember pusztult el a habokban, de úgy számítanak, hogy nyolcvan, vagy száz lehet az áldozatok száma. Csak annyi bizonyos, hogy senki nem menekült meg a kompról, s annak a nagy tömeg embernek még hírmondója sem maradt, mind beleveszett a Tiszába. Tokajnál egy holttestet kifogtak a Tiszából.”

A fiktív hírgyártás két nappal később lepleződött le. „Ma kült – írta az egyik pesti lap –, hogy nemcsak nem történt ilyen tragédia, de nem is létezik Mid nevű falu.” Meglepő, hogy a leleplezés ellenére tovább folyt a fiktív hírek gyártása. *Szerelmi Idyll Nyíregyházán* címmel egy kalandos, revolveres leányszöktetésről szóló fantasztikus történet jelent meg a sajtóiroda tudósítása alapján a Pesti Hírlapban. A Nyíregyházi Hírlap 1894. szeptember 27-i számában a következőket olvashatjuk az esettel kapcsolatban: „[...] az egész kalandból egy szó sem igaz, az egész nem más, mint egy szenzációban utazó vidéki tudósító stlygyakorlata, melynek csak az a célja, hogy 4, vagy 5 krajcárjával számítva sorát, mennél többet hozzon jeles szerzője konyhájára... A tisztesség, igazság és jó ízlés nevében tiltakoznunk kell a helybeli tudósítók ezen botránnyos viselkedése ellen. Tiltakoznunk kell, s egyszersmind kijelentjük, ha még egyszer találkozunk a fővárosi lapok hasábjain a városunkban történekről írt ilyen alaptalan tudósításokkal, nem fogunk habozni nyilvánosságra hozni a beküldők neveit.” Eme komoly fenyegetést a főkolompos cégalapító ifjú Krúdy Gyula valószínűleg már nem olvashatta. Ugyanis már 25-én éjjel vonatra ült Nyíregyházán, hogy a mintegy 60 km-re lévő Tuzséra utazzon, „igazi” újságíróként szerezve magának országos hírnevet...⁹ (Ezek után már csak azon csodálkozhatunk, hogy a Debreceni Ellenőr szigorú főszerkesztője, Gáspár Imre, Krúdy későbbi mentora, miképpen is bízhatott meg a Nyíregyházi Sajtóiroda munkatársában, aki Tuzséról küldött számára cikkeket...)

Krúdy Gyula riportjai Tuzséról

Az ifjú Krúdy saját neve alatt négy jelent meg 1894. szeptember 27. és október 9. között a Debreceni Ellenőr hasábjain. Ebből három klasszikus helyszíni riport (*Tuzséri napok*, *A tuzséri tragédia hősei*, *A tuzséri sírnál*), a negye-

9 Hogy az „igazi” nem túlzás: Krúdy Tuzséron írt második tudósításába egyenesen bemásolta a főszerkesztőtől kapott újságíró „passepartout”-jának minden adatát. Vö. KGyÖM Publicisztikai 132. Az itt szereplő dátum alapján gondoljuk azt, hogy Krúdy 1894. szeptember 25-én, a hajnali órákban érkezhetett Tuzséra. Első riportjának önreflektáló, az odautazásra vonatkozó leírását (KGyÖM Publicisztikai 125.) a Magyar Királyi Államvasutak 1894. *Nyári Hivatalos Menetrendkönyve* is alátámasztja. Lásd: 54. *Nyíregyháza–Csap–Ungvár* (100. oldal). Eszerint Krúdy valóban indulhatott éjszaka Nyíregyházáról, hogy kora hajnalban érjen oda, mivel a Nyíregyházáról 1h10 perckor induló vonat 4h 22 perckor volt Tuzséron.

dik egy visszatekintő epilógus (*A tuzséri tragédia. Epilóg*), amelyben a sajtóvisszhangokra is kitér.¹⁰ Mivel nincs tudomásunk arról, hogy Krúdytól vettek volna át riportokat akár hazai, akár külföldi lapok, így cáfolható az a legenda, miszerint az ifjú Krúdy írásai révén kapott volna világhírré eme eset.¹¹ Írásai keletkezését megelőzően szinte már minden tudott volt: az ügyet részletesen tárgyalták a lapok, minden szóba jöhető szakértőt megkérdeztek. Krúdy írásából ezért nem is derül ki az eseménytörténet, a tudott dolgok bennük nem ismétlődnek. Ha Krúdy motivációit kutatjuk, akkor az esetet leginkább a háborúhoz tudnánk hasonlítani, amikor az ügyesség, a bátorság és a rátermettség gyors előmenetelt biztosít a fiatal katonatiszteknek a ranglétrán. Krúdy Tuzséron válik „hivatalosan” is újságíróvá, hiszen végre dokumentumot kap tevékenységéről. A tragédia résztvevőinek ekkor folyó nyilvános kihallgatása pedig alkalmat szolgáltat arra, hogy – újabb információk szerzése mellett – megrajzolható legyen eme alakok portréja. Krúdy írásai műfaji értelemben oknyomozó, helyszíni riportként értékelhetőek, amelyekben sokkal inkább az eset következményei, a helyszíni környezet, a kihallgatás leírása, s leginkább az eset szereplői kerülnek a középpontba. Figyelemre méltóak Krúdy irodalmi eszközei, későbbből jól ismert stílusa, plasztikus hangulati leírásai, pontos megfigyelései, apró jellemrajzai és szellemes ironiája, amelyek révén cikkei kiemelkednek a kortárs publicisztikák közül (nem véletlenül nevezi *novellistának* Krúdyt emiatt Gáspár Imre). De figyelmet érdemelnek az okokat fűrkésző kíváncsiság mellett az esetet magyarázó meglátásai is. Az ifjú Krúdy különös és meglepő módon – szinte mindenki mástól eltérően – nem a hipnózisban leli fel a haláleset magyarázó okát, hanem a tudni vágyásban, és a helytelen olvasásban.

De kezdjük az elején:

„Becsapódott a hátam mögött a kupé ajtaja, és én tüzzel deklaráltam bensőmben:

– A tragédia színterére...

Mozdulni kezdtek alattunk a kerekék, és víg hajszozással iramodtak neki a végtelen sínpároknak. Hangos köhögéssel kapaszkodott előre a gép. Ezeket a lapos nyíri buckákat úgy hívják, hogy svájci óriás, a gyorsvonatokat pedig kávédarálónak csúfolják ezen a vidéken.

Odakünn leszállott az éjszaka teljes gyászában. [...] egyedül valék a kupéban, gyászfátyolt ölte tehát kedélyem, ahogyan illik.

[...]

– Tuzsér!

Kiszállottam. A picinyke állomáson volt egy aranyaspkás férfiú és egy másik férfiú, ki piszkos kék köténnyel derekán oltogatta a lámpákat [...] Az aranyaspkás férfi állomásfőnöknek szólítottatta magát és büszkén szalutált a tovarohanó vonatnak [...]. A kék kötényes férfi nem szalutált, sem nem feszítette kezeit zsebébe, mert ő szerény volt, és két hatosért elvezetett a falu elejéig.

Aztán egyszerre benne voltunk valami parkban, hol szabályos karikákban és nyolcszögekben nő a fű meg mindenféle virág. [Lónyay Pálma kastélya] zöldessárga épület, a közepe földszintes, két vége pedig félemelettel van ellátva. Városhegyen talán mindössze jókora lakóháznak mondanák, falun pedig kastélynak hívják és a környezetet udvarnak.”

Krúdy szeretne bejutni a kastély urához, de elutasítják, amin elképed, s némiképp meg is sértődik.

10 KGYÖM Publicisztikái 129–140., illetve: 150–152.

11 Feltehetően az utolsó cikket érthette félre Krúdy Zsuzsa és Katona Béla. „A nyíregyházi fiskális és a szép parasztlány elsőszülöttje, 13 esztendő korától haláláig, hihetetlen termékenységgel, böltséggel rótt a lila tintás, apró betűs sorait. Apja irkonc-firkoncnak csúfolja, jogásznak szánja. Csak nagyanyja, Radics Mária méltányolja unokája irodalmi érdeklődését, sikereit. Már gimnazista korában számos vidéki lap munkatársa, s az ország legfiatalabb színikritikusa. Iskolát kerül, hogy a »tuzséri esetről« (hipnotizálás közben meghalt ott egy lány) helyszíni riportokat készítsen, s ezeket még a The Times és a New York Herald is közli.” KRÚDY Zsuzsa: *Krúdy Gyula 1878–1933. Élet és Irodalom*, 1963. május 11. 9. „Salamon Ella tragédiájának híre bejárta a világot. Krúdy riportjait a magyar lapokból a nagy külföldi lapok is átvették. Voltak azonban olyan világlapok is, amelyek közvetlen tudósítást kértek a Nyíregyházi Sajtóirodától.” KATONA Béla, *Krúdy Gyula pályakezdése*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 70. (Irodalomtörténeti Füzetek 75.). Krúdy anonim szerzőségéről, illetve a fenti állításokról lásd még BEZECZKY Gábor véleményét: KGYÖM Publicisztikái 494. A Times Krúdy által is hivatkozott cikke: „The Fatal Hypnotic Case” *The Times* 1894. 09. 22. A Krúdy által szintén hivatkozott *New York Herald* 1894. szeptember 20, 21, 22 lapszámaiban nem találtuk nyomát az esetről szóló tudósításnak.

„Itt gyűlölik az újságírókat [...]. Ostoba parasztnép lakik erre, kik tobzódna a piszokban és szennyben, az uraság kezét bizony nem lehet észrevenni sehol.” Később átutazik a szomszédos Mándokra, amelynek fogadója a tarkabarka riporterhadak főhadiszállása, ahol a helyi postamester átkozza az elektromosság feltalálóját, mivel hajnalokba tartóan neki kell a rengeteg riportot távirón lekopognia. Mándokon székelt az ügyet vizsgáló bizottság is, „kicsiny kabriolettel” kocsiznak át a tuzséri kastélyba, „hol néma megadással fogadja őket a lesújtott apa, és a most is hívó hipnotizőr mogorva arccal”. Akik, „ha feljő a hold és hűvös szellő karikázik végig a tuzséri rónán, egymás karjába kapaszkodva zárandokolnak ki a halott kedves sírjához [...], a bokrok között pedig gyöngye neszelés támad, és egy cinikus riporter bukkan elő a levelek közül...”.

A tragédia hősei

Mialatt az ifjú Krúdy a levelek közül figyeli a két férfit, s mielőtt a kihallgatás során, immár napvilágnál jobban szemügyre vehetné őket, érdemes röviden bemutatni az ügy többi érintettjét is. A tuzséri birtok ura, *Ifj. gróf Lónyay Menyhért* a szomszédos Mándokról hozott feleséget kastélyába, gróf *Forgách Margitot*. Első három gyermekük még az öt éves kort sem érte meg, utolsó gyermekük, *Lónyay Pálma* 1880-ban születik meg. A gróf négy évvel később, 35 éves korában, Abbáziában, agyrázkódásban meghal. Felesége újra férjhez megy, *Alapi Salamon Tódorhoz*, aki magával hozza házasságába lányát, az 1872-ben született *Salamon Ellát* is. (Salamon Tódor 1899-ben hal meg Tuzséron, felesége sokáig él még özvegyen a tuzséri kastélyban Pálma lányával és családjával. Lónyay Pálmát 1901. június 8-án veszi feleségül Odescalchi Jenő Zoárd.¹²) Salamon Ellánál már 15 évesen súlyos agybetegséget prognosztizálnak. Fejfájásai és görcsei miatt állapota kritikus, gyógyítására irányuló minden orvosi beavatkozás eredménytelen marad. Kínjait egyedül *Neukomm Ferenc* verseci (Dél-Bánság) vállalkozó tudja csillapítani. A csak németül beszélő Neukomm artézi kutakat fúr, az ő vezetésével készültek Nyíregyházán és a vármegyében az első mélyfúrású szivattyús kutak. Hobbija a hipnózis. Neukomm azonban – ahogyan arról Salamon Tódor, a reményt visszanyerő édesapa beszámol – nem csak cirkuszi produkciókra volt képes. Salamon Ellában ritka és kivételes médiumra találva „be akarta bizonyítani a lélek mindentudását és nagyságát s a testtől való elválaszthatóságát.”¹³

Igen fontosak tehát a motivációk mindhárom főszereplőnél. Salamon Tódor feltehetően nem divatból, hanem azért válik a hipnózis hívévé, mert lehetőséget lát benne halálosan beteg lánya gyógyulására. Neukomm Ferenc Ellában találja meg a régóta keresett médiumot, akivel bizonyíthatja az őt leginkább foglalkoztató dolgot: test és lélek elválaszthatóságát. Salamon Ella pedig büszke kivételes médium voltára. Eme motivációkat az ifjú Krúdy jó érzékkel ragadja meg, allegorikus figurákká alakítva a főszereplőket elbeszéléseiben.

Neukomm Ferenc így valóságos *apostol* lesz Krúdy portréja alapján, aki szenvedélyesen hisz a hipnózisban, tolmács által fordított beszéde közben „szemeiből rejtélyes fény” gyullad ki, úgy beszél, „mint egy apostol, mint egy misszionárius, ki emberevő, kegyetlen vadak közé kerülve az életét véli a hitre térítés által megmenteni.”

„Lelkesedten, pátosszal beszélt Neukomm tudományáról. Szinte szónokolt, az ígét hirdette. Gúnyolta az orvosokat és egyéb ilyen tudományos népséget, ki nem tudott hinni, csak amit meg tud fogni, de mámoros szemekkel nem lesz szerelmes a csillagokba vagy talán még azoknál is tovább.

Szürkülő, hosszú barna szakálla libegett a gyors beszéd közben, szeméről leesett a csipetű, hullámos nagy haja öszkekuszáltan esett homlokába, és ő beszélt tovább hívón, önfeledten...

A vizsgálóbíró pedig csendesen mindössze annyit sűgött az ügyész fülébe:

– Óh, mily nagy poseur!

Salamon Tódor a magyart alig beszélő *gentleman*, a kastély termeiben bolyongó megtört király: nincs benne semmi romantika, eléggé földhöz ragadt, egy dolog érdeklí: a lánya egészsége, gyógyulása. Egyedül emiatt karolja fel »a világfelforgató hatalmat«, a hipnózt.

12 Révész Éva: *Fejezetek Tuzsér község történetéből és néprajzából*. (Szakdolgozat.) Kazinczy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Sárospatak, 1996.

13 KGyÖM Publicisztikai 504.

Salamon Tódor negyvenöt-ötven éves ember, magas, kövér termetű, ritkuló fővel. [...] A magyar nyelvet nem egészen korrektül beszéli, kissé szépassági akcentussal [...]. Szürke, kopott szemei vannak, melyekről eszembe jutott Gárdonyi hasonlata a nadrággomb és az ő szeme között. Ajkait gögösen kitolja előre. Átlag művelt ember [...], jól lő, vív, lovagol, szereti a sportot [...]. Perfect gentleman.

[...] Salamon Tódor gyűlöl bennünket, a közvélemény munkásait, hírlapírókat, de mi nem tudunk rá ezért haragudni, de azért mi méltányolni tudjuk az ő végtelen fájdalmát, az ő kétségbeesésére pedig írt csepegtetünk tollunkból, midőn önvádtól mardosva, fájdalommal s bánattal jár-kelel kastély termeiben, nem tudván nyugtot találni éjjel párnáin, és vezekleni hajta a mardosó önvád [...] megtört, összeesett ez a büszke ember, e gögös oligarcha, vagy talán jobban mondva demagóg!

Gyűlölök mindenfelé a környéken [...]. Rettenetesen hajt. A lovaírók szakad a tajték, habban úsznak, és ő üti őket szakadásig ostorával. Nyíregyháza három óra járás ide vonaton, ő fogadásból három óra negyvenöt perc alatt hajtattott az országu-ton be a megye székháza elé.”

Az ügy „koronatanúja”, Ella kapja a legnagyobb figyelmet. Őt a nagyközönség leginkább apja beszámolójából ismerheti. Alapi Salamon Tódor a Pesti Naplónak küldte meg a leányával történt hipnotikus esetek hiteles beszámolóját, s a lap 1894 áprilisában közölte is írását (majd, a halálesetet követően, szeptember 19-én ismét közreadta azt)¹⁴. A tragikus szeptember 14-i szeánszot megelőző eseményeket, Neukomm tuzséri tevékenységének részleteit, Ella médiumként véghezvitt cselekedeteit innen bárki megismerhette. Neukomm a már ismert koreográfia-
knak megfelelően, kisebb-nagyobb társaság előtt produkáltatta Ellát és egy másik kisasszonyt, Ott Paulát. Elfelejtették az anyanyelvüket, nem tudtak háromnál tovább számolni, egyik sem bírta felemelni egy kávéskanalat az asztalról. Az édesapa szerint mindez „a két médium egészségére a legjobb hatással volt”: Paulának elmúlt az idült gyomorkattarrusa, Ella pedig megszabadult a főfájástól. Ezen túlmenően Ella képes volt hipnózis alatt eltűnt tárgyat fellelni, méghozzá Forgách Elza grófnő broch-tűjét, mi több, nem sokkal később egy esti szeánszon, Mándokon (éppen egy eltűnt órát kerestettek Ellával) a fiatal lány hirtelen felsikított, majd részletesen előadta, ahogyan jelen időben egy tolvaj éppen belopózik a tuzséri kastélyba, s ott fosztogat. A vendégeskedésből hazahajtató család konstata-
lta a lopást (családi ezüst tűnt el), a másnap kiérkező csendőröknek viszont Ella már nem volt hajlandó elárulni a lopott holmi hollétét, holott állítólag tudta azt. Mindezt szociális szempontokkal indokolta: nem kívánta leleplezni a szegény, kolduló tolvajt.

Az igazán meglepő esetek azonban csak ezután következtek. Ella „csodatételei” közül a legkirívóbb az volt, amikor hipnotikus álmában megadta annak a két vadorzónak a személyleírását és rejtekhelyét, akiket Somogy megye egész csendőrsége addig hasztalanul keresett. Kund Béla orvul meggyilkolt vadász gyilkosait a somogyi csendőrök Ella látomása alapján nemsokára elfogták, s a vadorzók nem tagadták tettüket.

Az ifjú Krúdy előadásában Ella nem különleges médiumként, hanem *a tuzséri kastély tündéré*ként jelenik meg. Krúdy, a halál okait fürkészve, a boncjegyzőkönyv alapján előbb azt mutatja meg, amire tulajdonképpen mindenki kíváncsi: Ella *agyát* (a fiatal nőt egyszer exhumálták és kétszer boncolták). Leírása meglehetősen morbid és bizarr:

„Szeretnék orvos lenni, a kórbonctannak tudója, hogy megérthetném azt a rendkívüli hatást, melyet a hipnózis idézhetett elő, tönkroncsolva egy fiatal lány agyát, képtelenné téve őt minden egyébre, éltetőjévé téve neki a hipnózist, mely nélkül talán még hamarabb elpusztult volna.

[...] elébem adták a boncjegyzőkönyv adatait, módomban volt azokat elolvasni, de mily rettentően leverő az egy ambiciózus fiatalemberre, mikor tudni szeretne, és nem tudhat. Ott olvastam: az agynak egyik oldala vastagabb volt, az orvosok azt mondták rá, hogy a rossz fekvésétől van a hullának, de mást írtak be a jegyzőkönyvekbe. Apró darabjaira metélték az agyvelőt, hegyes lancettákkal turkáltak ebben a kocsonyanemű anyagban, mondhatnám parányira bontották azt, és aztán éppen nem sokkal többet tudtak meg ők, mint én, egy laikus, aki éppen abban különbözik többi dr. nélküli kartársától, hogy egynéhány boncolásnál már jelen volt, és az ebédnél nyelvcsettentéssel fogadja a puha beefsteaket, ha eléggé összetapogatott már egy csomó emberi gyomrot.”

Majd Ellából szinte mesebeli alakot formál a falubeliek szóbeli közlései alapján:

14 Lásd: KGyÖM Publicisztikai 502–510.

„Gyakran sétálgatott a nép gyermekei között, jó szívről meséket regél a nép, sok helyen, minden kis parasztvisszóban megsírárták, megkönyezték a tuzséri kastély tündérét. Nem volt valami rendkívüli szépség, csak kedves volt, gyakran azonban ingerlékeny, indulatos, könnyen haragra lobbanó...”

Portréjában az a legmeglepőbb, hogy Salamon Ella halálának okait kutatva az ifjú Krúdy többször s egyértelműen *a tudni vágyást, és az olvasást* nevezi meg a halál okaként – s nem a hipnózist (habár némi következtetlenséget felfedezhetünk – lásd az előző idézetben a hipnózis agyat tönkreronszó hatásáról). Krúdy szerint Salamon Ella nőként sokat, de nem fiatal lányoknak való könyveket olvasott:

„Salamon Ella már azelőtt nagy izgalommal olvasta atyja könyvtárának kincseit, a nagy francia enciklopédisták munkáit, különösen Rousseau-t, az újak közül Flammarion Kamill volt kedvenc írója. Majdnem könyv nélkül tudta az *Urániát*...”

Hogy is mondja Suderman?

– Ne vágyjunk a csillagokra!

Salamon Ella a csillagokra vágyott, nagyon okos szeretett volna lenni, felül akart minden emberi elmén kerekedni, felhői régiókban utazott, mikor a földön járt és bukdácsolt a göröngyeiben. [Miért kellett meghalnia 22 évesen? – teszi fel a kérdést a 16 éves Krúdy.]

Miért?

Mert nő volt és tudni akart!

Most már tud mindent!”

Salamon Ella kamasz korától súlyos beteg, nyilvánvalóan vágyik a gyógyulásra, keresi betegségének okait – a világ tudományos megismerése, így talán betegségének okai, és talán a halál utáni világ képzeire való válaszok is fellelhetőek az olvasmányok alapján. Ella a felvilágosodás híve, tudományos alapon kíván állni, de Flammarion olvasása elragadja. „Flammarion Camille rendkívül nagy érdekű dolgokat ír nekünk – mondja az ifjú Krúdy –, de nem fiatal leányoknak.”¹⁵

Flammarion Kamill,

akinek olvasása Krúdy szerint nem fiatal leányoknak való, s aki Ella halálát okozta, francia csillagász volt. Az egykorú Pallas Nagylexikon szerint 1842-ben született Montigny-le-Roiban [és 1925-ben hal meg].

„Eleinte (1858-ig) teológiát tanult Langresban és Párizsban, később azonban az asztronómiaira adta magát és a párisi obszervatoriumon dolgozott, majd a «Bureau de longitudes»-nél. 1865-ben a «Cosmos», majd a «Siccle» szerkesztőségébe lépett mint munkatárs és szélesebb körben ismertté vált csillagászati cikkei és előadásai révén. 1868-ban többször felszállt léghajón tudományos célból; mint a havrei tengerészeti kiállítás tudományos osztályának elnöke sokat tett, hogy csillagászati tanulmányok iránt minél szélesebb körben érdeklődjenek. [Főbb munkáinak felsorolása után ezt írja a lexikon:] *F. tagadhatatlanul érdemesen dolgozik az asztronómiai ismeretek terjesztése érdekében; nem idegenkedik azonban némi spiritiszta és hasonló irányú felfogástól; a bolygók és első sorban a Mars lakottságának buzgó előharcosa; ennek a kérdésnek vallásétkölcsi problémákkal való összekapcsolásából támadt Uranie c. műve. F. Juvisyben obszervatoriumot tart fenn és ott dolgozik asztrófizikai irányban. F. munkái nálunk meglehetősen ismeretesek. Sok apró közlemény jelent meg tőle lapjainkban is; Népszerű csillagásztanát Hoitsy Pál fordította le (Budapest, 1882); Uránia-ja két kiadásban is megjelent magyarul (Budapest, 1890); Utazás az égben című munkája (Magyar Génusz 1893) Huszár Vilmos fordításában jelent meg. Feleki József Csillagászati olvasmányok címmel (Bpest, 1894) adott ki egy kötetet műveiből. Legujabban megjelent munkáját pedig: A világ vége címűt Kenedi Géza fordította le (Budapest, 1894).”*

Nicolas Camille Flammarion tehát korának ismert és elismert csillagásza volt, ő alapította meg a Francia Csillagászati Társaságot, 1878-ban megjelent kettős-csillag katalógusa a maga korában alapvető munkának számított. Számos nagyszerű csillagászati, légkörtani és geofizikai ismeretterjesztő munkát írt, generációk nőttek fel népszerű csillagászati könyvein, amelyeket számos nyelvre lefordítottak. Sok állítása másrészt ma már a fantasztikum világá-

15 KGYÖM Publicisztikai 139.

ba tartozik (nem véletlen, hogy írt sci-fit is), miszerint a Mars bolygó vörös színét a rajta lévő növényzetnek lehet tulajdonítani, hogy felületét csatornák hálózják be, hogy lakói egy sokkal fejlettebb civilizációhoz tartoznak, hogy a marslakók már többször is megpróbálták felvenni a kapcsolatot a földlakókkal, hogy a Jupiteren légnemű halmazállapotú lények élnek, hogy valamennyi égitestnek az a rendeltetése, hogy értelmes lények lakóhelyeül szolgáljon. Flammariont a pszichikai jelenségek is izgatták. Azt gondolta, hogy a szellemvilág rejtélyeit kizárólag tudományos módszerekkel lehet megfejteni, mert a vallási megközelítés valamennyi formája illúzió. Ella „majdnem könyv nélkül tudta” Flammarion népszerű *Uránia* című regényét, amelyet magyarul is olvashatott. Az *Uránia* második része egy ragyogóan tehetséges francia tudós és egy norvég lány egzaltált szerelmének a történetét mondja el, sok önéletrajzi elemmel. Georges és Iklea egy léghajón emelkednek a felhők fölé, hogy az északi fény jelenségét tanulmányozzák. A ballon azonban műszaki hiba miatt lezuhan, és mindketten életüket veszítik.

Salamon Ella a szellemvilág rejtélyeiről olvas. Nem hisz a vallási magyarázatokban. A felvilágosodás (Rousseau és Montesquieu) híve, és Flammarion után úgy gondolja, hogy a szellemvilág rejtélyei tudományosan magyarázhatóak. Neukomm vele végzett hipnózisai a test és lélek elválaszthatóságát bizonyítják számára. Krúdy tehát úgy véli, ha egy fiatal, művelt, de eleve érzékeny nő fogékonyvá válik a spiritizmus tudományos vizsgálhatóságára, amit Flammarion képviselt, az tragédiához vezet. Salamon Ella szűz volt, profán emberi dolgokkal nemigen foglalkozott. Sokat olvasott és álmodozott. A csillagokba vágyott és azon is túl, korának elismert tudományos módszerei alapján. Aztán 1894 tavaszán, írja Krúdy, „előjött valamerről Neukomm. Egymásra talált a két szerencsétlen.” (Akárcsak a szintén szerencsétlen végű Flammarion hősök a léghajón.) „Salamon Ella beteg volt, sokat szenvedett a fejére. Neukomm gyógyította, és az apa nem volt kíváncsi semmiféle diplomára. A szerencse kedvezett Neukommnak, médiuma jobban lett, de megváltozott teljesen...” Ella elé kilép az olvasmányokból egy valóságos Flammarion, egy igazi apostol, a tuzséri kastély tündéré pedig a tudományos megismerés hősnőjévé változik. A „mindenható hipnózis, mely képes arra, hogy a lelket elválassza a testtől”, valóságos szenvedélyévé válik: mindez egyszerre gyógyítja a krónikus főfájásból, és romantikus hősnővé teszi, aki képes a világok közötti utazásra. (Különösen egybevág ezzel Jósza András megyei főorvos szakvéleménye, miszerint „Salamon Ella, aki a legnagyobb fokú idegességben szenvedett, nagymértékben hiú volt arra, hogy ő milyen kitűnő médium. [...] követelte, hogy produkáltassa magát a hipnotikus médium szerepében”.¹⁶)

Addig a végzetes estéig (amely egyébként bármikor bekövetkezhetett volna) mindenki boldog: a gentleman végre megmentette egyetlen gyermekét, a próféta ügye nagy és reprezentatív nyilvánosságot kapott, a kastély tündéré pedig végre szerelmes. Aztán Ella teste és lelke végleg elválnak egymástól. A református temető fakeresztjét böngészve az ifjú Krúdy pedig azon töpreng, hogy:

„Miért kellett így történni?

Miért? Nem tudja senki, senki. Sem a vizsgálóbíró, sem az orvosok, senki!...

De talán mégis?

Valahol vagon mondvá, hogy nőnek felesleges – tudni.

És ő tudni akart.

A tudomány nagy bosszúálló!”¹⁷

Epilógus

A hatósági vizsgálatok eredményeképpen megállapítást nyert, hogy Salamon Ella tünete alapján feltehetően hiszterio-epilepsziában szenvedett, agyödémában halt meg, nem a hipnózis okozta a halálát, de a körülmények elősegítették annak hirtelen lefolyását. Az eset után nem ítélték el senkit gondatlanságért, az apa nem emeltetett vádat, nem történt bűncselekmény. Az esetet követően a belügyminiszter még 1894-ben rendeletileg mind a laikus, mind a klinikai hipnózis gyakorlását betiltja Magyarországon, ennek ellenére a hipnózis titkos összejöveteleken továbbra is virágzott. Ella „csodatételeire” racionálisan továbbra sincs magyarázat.

¹⁶ KGYÖM Publicisztikai 534.

¹⁷ KGYÖM Publicisztikai 139-140.